

kendt den dag i dag. I ændret skikkelse ganske vist: Ved kommunalreformen i 1970 blev antallet af amter reduceret til de nuværende 14, og amtmændene opførte samtidig med at være fødte formænd for amtsrådene. I stedet deltes amtsforvaltningen i amtskommuner, ledet af en folkevalgt amtsborgmester, og statsamter med en statsamtmand i spidsen. I den offentlige debat bliver det af og til spurgt, om et land som Danmark egentlig ikke er for lille til at have både primærkommuner og amtskommuner, ja om amterne overhovedet er hensigtsmæssige forvaltningsenheder (dette spørgsmål var i øvrigt også oppe at vende allerede under enevælden, fremgår det af Karl Peder Pedersens værk). Og statsamterne i dag er i brede kredse bedst kendt som de offentlige instanser, der behandler sager om skilsmisser og samkvemsret og lignende, dvs. familie-

retlige sager, som man i andre lande typisk ville lade domstolene om. Baggrunden for denne særegne danske situation skal som nævnt søges i amternes og amtmændenes enevældige ophav, og dette ved vi nu takket være Karl Peder Pedersens værk langt mere om.

1. Johan Hvidtfeldt: »Kvindestavnbaandet i 1750erne og 1760erne«, Astrid Friis og Albert Olsen (red.): *Festskrift til Erik Arup den 22. November 1946*, København 1946, s. 250-266.
2. Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848*, bd. 1, København 1931, s. 17.
3. Hans Jensen: »Enevældens Afslutning 1814-1848«, *Schultz Danmarkshistorie*, bd. IV, København 1942, s. 422.
4. Sven Henningsen: *Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket*, Göteborg 1944, s. 313f.

Landskabets kulturhistorie

Af Søren Bitsch Christensen

Bo Fritzbøger: *Det åbne lands kulturhistorie ca. 1680-1980*. (DSR Forlag, 1998). 307 s., 358 kr.

Bo Fritzbøger har skrevet en god bog. Den er egentlig en lærebog til Veterinær- og Landbohøjskolens kurser i skov- og landskabshistorie, men da den er den første af sin art, og da økohistorie under forskellige former er ved at rodfæstes som historisk disciplin/forskningsfelt, vil den også falde i historikeres hænder. Mange historikere vil sik-

kert endda gribe begærligt ud efter den. Fritzbøger skriver selv, at bøger af denne art er i fare for at legitimere »vor tids nye store religion« (økologien), men denne fare styrer han udenom. Når han vil, vel at mærke! For bogen afsluttes med en opfordring til at arbejde for en »processikrende« landskabsopfattelse frem for en kulturhistorisk. Det vil sige at arbejde for, at naturen bliver sikret mulighed for en fortsat biologisk og kulturel mangfoldighed ved hjælp af økologisk drift, lavenergi og forure-

ningsbekæmpelse i stedet for blot at arbejde for almindelig fredning af de ting og landskaber, der ved historiens gunst er blevet overleveret os fra fortiden.

Historieforskningens genstand er »samfund i forandring« snarere end »gamle dage«, skriver Fritzbøger, og man må medgive ham, at det videnskabsyn kan betyde, at historikeren har pligt til at blande sig i samtidens debat: for ved at undersøge samfundsforandringer over tid kan det lykkes at bringe ellers delvist skjulte sammenhænge op til overfladen og sætte dem til politisk debat. Hvilken sammenhæng bringer Fritzbøger da frem? Svaret er: tabet af mangfoldighed. »Det er en gennemgående tendens ved periodens landskabsudvikling, at monofunktionelle landskaber har afløst multifunktionelle. Fællesskabstidens åbne marker og flersidigt udnyttede græsningslandskaber er overalt opdelt i skakbrætmønstre efter besiddelse og anvendelse. Landskabelig mangfoldighed er generelt afløst af ensartethed« (s. 258). Ensartethed er overalt forudsætningen for rationelle produktionsformer. Men det er også baggrunden for den økonomiske vækst, der fandt sted i bogens 300-årige periode, og i kampen for naturens mangfoldighed frygter mange, at vi kan skrive den økonomiske vækst på tabslisten. Bogen giver et væsentligt bidrag til at forstå samspillet mellem natur og økonomi (samfund) i den danske historie. For alt-overvejende er det en historisk bog og ikke en politisk.

Landskabshistorie er en tværfaglig disciplin. Den er per definition ikke en sidegren til andre hjælpediscipliner, men en ny helhedsforståelse af den historiske forandring. Den sigter mod at belyse samspillet mellem de naturlige omgivelser og samfundet og inddrager opfattelsen og tolkningen af naturen som »landskab«. Ideen er, at opfattelsen af »landskab« spiller ind i samfun-

dets regulering af naturen, og at den ændrede natur så igen har betydning for dannelsen af samfundet. Denne programmerklæring er en stor udfordring for stoffets disponering. Skal den politiske historie skrives parallelt med landskabets? Skal man detaljeret redegøre for baggrunden for samfundsforandringer som industrialisering og urbanisering, før man kan tegne linier mellem dem og landskabshistorien? Og så videre. Det er derfor interessant, hvordan Fritzbøger griber sin opgave an. Først definerer han den »tidslige og rumlige skala«, som er Danmark i perioden 1680-1980. Perioden må nødvendigvis tage sin begyndelse, når det tillades af kilde-materialet, det vil sige de store matrikelarbejder i anden halvdel af 1600-tallet. Dernæst opdeler han materialet efter »regionalisering, typologisering og periodisering«. Periodiseringen er det afgørende princip i bogens opbygning. Der er et kapitel om tiden før 1750, et kapitel om reformernes tid 1750-1810, dernæst kapitler om henholdsvis 1810-60, 1860-1920 og 1920-80. På den måde bliver typologiseringen og regionaliseringen indpasset i kronologiske perioder. Det er imidlertid min opfattelse, at hvad der herved vindes i kronologisk oversigt, taber man i forståelse af udviklingen af landskabsregioner og -typer. Det bliver simpelthen for vanskeligt at sammenholde de mange oplysninger om enkelte regioner og typer bogen igennem.

Enhver fremstilling skal selvfølgelig på en eller anden måde over vadestedet mellem kronologisk eller tematisk disposition. Men helst uden at skifte hest! Fritzbøger gør det ikke nemmere for læseren ved i det første kapitel at tage det regionale først ved udtrykkeligt at arbejde med forskellige bygdetyper, som han beskriver en for en, for så i de følgende kapitler først at beskrive et overordnet forløb (f.eks. industrialise-

ringen) og så de regionale effekter til sidst. Altså den omvendte orden.

De bygdetyper, der anvendes i beskrivelsen af perioden 1680-1750, er Hans W:son Ahlmanns skovbygd og slettebygd, Åke Campbells risbygd og Bjarne Stoklunds hedebygd og kyst- og fjordbygd. Fritzboeger supplerer selv med marskbygden. Der er altså tale om stærkt etnologisk inspirerede idealtyper, som Fritzboeger sætter ind i velkendte historiske sammenhænge ved at sammenholde dem med oplysninger fra matriklerne om, hvilke varer man betalte landgilde med, dyrkningssystemer, binæring osv. Desuden gør han forsøget med at opstille en model over energistrømmene inden for hver bygdetypes agrosystem. Det vil sige en tilnærmet model over de tilgængelige og nødvendige ressourcer i det pågældende dyrkningssystem, hvilken markdrift de tillod, ressourcernes vandring fra natur til husdyr til mennesker og tilbage til naturen. Resultatet er en meget oplysende oversigt over det danske landskab og dets kulturformer. Jeg har kun enkelte kritiske kommentarer. Således finder jeg kyst- og fjordbygden utilstrækkeligt beskrevet. Fritzboeger nævner korrekt, »at også handelssejlads hørte kystbygden til« (s. 78), og opregner eksempler fra den jyske vestkyst. Men der fandtes adskillige andre handelssamfund ved kysterne uden for købstæderne. Først på de største af de mindre øer og i det sydfynske, senere f.eks. i Dragør.

I lyset af de senere års diskussion om økologiens rolle for landboreformerne er det selvfølgelig særlig interessant, hvad Fritzboeger anfører herom. Som man kunne håbe, rummer bogen oplysende afsnit, der samler en række af landboreformernes praktiske sider i overskuelige afsnit med mange lokale eksempler. Men hvad giver landskabshistorien af nyt til diskussionen om reformperiodens baggrund og bagvedliggende motiver?

Fritzboeger tager hul på diskussionen allerede i afsnittet om perioden 1680-1750 under overskrifter som »Stagnation og dynamik« og »Økologisk krise?«. Der var krise i landbruget i tiden op til reformerne. Den var helt sikkert af økonomisk art, om end kornpriserne var begyndt at stige og befolkningen at vokse, da landet blev ramt af den næsten ufatteligt ødelæggende kvægpest i 1745-46 og senere år. Fritzboeger udlægger det sådan, at kvægpesten og de stigende kornpriser i forening tilskyndede til at lægge mere vægt på vegetabilsk produktion. Herved skulle man tro, at gødningsressourcerne ville blive trængt, men det var ikke tilfældet. Med henvisning til S.P. Jensens undersøgelser var det ifølge Fritzboeger slet ikke muligt på de østtanske lerjorde inden for 1700-tallets landbrugsproduktion. Alligevel forsvare Fritzboeger at kalde de lave foldudbytter et tegn på økologisk krise. Dels var de en økologisk trussel i sig selv, dels udsprang problemet i høj grad fra økologiske problemer med ukrudt, grundvandsstigninger og den klimatiske betingede korte dyrkningssæson. Hertil kom andre krisetegn: Megen overskov var blevet til underskov, tørveressourcerne var under alvorligt pres, heden nåede sin arealmæssige kulmination i 15-1600-tallet, og sand- og muldflugt blev alvorlige problemer i 16-1700-tallet. Menneskeskabt krise eller ej, de økologiske betingelser for en ordentlig landbrugsproduktion var ikke til stede, og derfor måtte de skabes. Og det blev de så med landboreformerne. Forskningsmæssigt vil ikke mange i dag betvivle, at man ved midten af 1700-tallet var stødt på den økologiske grænse for fortsat demografisk og økonomisk vækst. Men var det derfor »reformfædrene« søsatte reformerne?

Her bliver bogen uskarp i konturerne. Der er en helt ukritisk opbakning til Thorkild Kjærsgaards tese om, at »Land-

boreformerne var i vid udstrækning tænkt som gårdmandsstandens og statens fælles sejr over den gamle, decentrale godsejermagt« (s. 162). Det turde dog være en af de mest omdiskuterede teser i dagens historieskrivning, og selv om bogen ikke er en forskningsbog, men en lærebog, havde det været på sin plads med en eller flere antiteser. Så meget mere som Fritzbøger refererer Dan Ch. Christensen for i *Det Moderne Projekt* (1996) at mene, at reformerne kom »udefra« – fra innovative centre i Europa. Udefra, ja – men til hvem? Fritzbøger refererer ikke, hvad Christensen siger i samme åndedrag: »De konkrete reformer blev i Danmark iværksat decentralt af pionerer i godsejerstanden« (*Det Moderne Projekt*, s. 556). Fritzbøger opererer i øvrigt med to mål for reformerne: et idealistisk, der lagde vægt på bondestandens sociale og retslige stilling, og et økonomisk-teknologisk, hvor tyngdepunktet dels var den forbedrede jorddyrkning, dels den frie bondes nyvundne virkelyst. Med hans egne ord: et »enstående sammenfald mellem filosofiske værdisystemer og praktisk landskabsudnyttelse« (s. 101). Han spørger sig selv, hvad der skabte betingelserne for sammenfaldet, og i sine svar lægger han stor vægt på reformfædrenes idealisme. Vel vidende, at idealismen førte til konkrete reformer, der førte til konkrete handlinger og modhandling, og at idealismen således vanskeligt kan skilles fra den virkelige verden, synes Fritzbøger at hælde sit hoved til filosofien som *prime mover*. Det er ganske spændende, men tager i mine øjne ikke helt højde for *det økonomiske imperativ*: at konjunkturerne fra midten af 1700-tallet var overvejende positive, men at det danske landbrug ganske simpelt ikke var i stand til at drage fuld nytte af det, fordi det ikke kunne levere salgbart korn til verdensmarkedet, samtidigt med at det i øvrigt kunne sælge næsten, hvad det skulle være, inden for

helstatens grænser. Fritzbøger nævner den gunstige nationaløkonomiske situation fra 1740'erne som en nødvendig, men utilstrækkelig forudsætning for landboreformerne, men det er som om, han ikke helt gør sig klart, hvilken akkumuleret virkning fortsat økonomisk vækst kan have på produktionslivet. Således skriver han direkte (s. 128), at *kun* (min tilføjelse) »i et videre perspektiv var bondefrigørelsen et led i den frisætning af hele det økonomiske liv, den økonomiske *liberalisme*...« Et andet sted skriver han, at det kan diskuteres, om reformerne på kort sigt bidrog til den igangværende økonomiske vækst (s. 101), men jeg synes faktisk ikke, at han gør det. Medens bogen ikke fremlægger nogen forbindelse mellem ønsket om at afhjælpe den økologiske krise på den ene side og de idealistiske reformtanker på den anden, så findes der belæg for, at genopretningen af naturressourcerne blev set som et middel til en bedre økonomi og indtjening for landbruget. Næmlig i Jens Holmgaards udgivelse af »Indberetninger om kornavlens og forslag til dens forbedring 1778« i *Bol og By* 1962. Heri vrimler det med udsagn om, at opløsningen af dyrkningsfællesskabet i bredeste forstand var et nødvendigt middel til at frembringe korn af ordentlig kvalitet og til at gøre bønderne markedsorienterede og rationelle.

Fritzbøger har således ganske overbevisende argumenteret for en økologisk krisebaggrund for landboreformerne. Og han beskriver indgående, hvordan hele reformkomplekset rettede op på ressourceproblemerne og ved hjælp af det »geometriske« landskabs indretning og udnyttelse støbte det økonomiske fundament for Danmarks økonomiske modernisering. I denne udgave af landskabshistorie gives der således en god funktionel forklaring på reformperioden, men næppe en udtømmende analyse på det politiske og intentionelle plan.

Efter reformerne var det danske landskab ikke, hvad det havde været. Kompositionen var så at sige lagt om fra det uordnede, buede og blandede til det ordnede, geometriske og ensrettede. Denne udvikling følger Fritzboeger som nævnt op til 1980, og det kan slet ikke refereres udtømmende her. Men det er en stor fortjeneste, at man nu har et samlet billede af de spor i landskab og økonomi, der blev trukket af industrialiseringen: etableringen af infrastrukturer, byers vækst og forstæders anlæggelse og så videre. Og denne udvikling gik helt konkret i sporene efter landboreformerne, når f.eks. byerne i deres vækst skød ud ad linier, der fulgte landbrugets delelinier i naturen som veje, skel og ejerlav.

Som nævnt præsenteres tiden fra og med reformerne ikke ved hjælp af en systematisk typologisk gennemgang. Det kan måske ikke være anderledes, men det giver problemer med at overskue forløbet. Og det er ellers en af bogens pointer, at der på trods af alle omskiftelserne kan trækkes lige linier gennem århundrederne og op til i dag i den regionale udnyttelse og afhængighed af naturens ressourcer. Dette skal ikke sige, at der ikke anvendes samlende begreber for udviklingen i 1800- og 1900-tallet; fremstillingen er blot ikke bygget op om dem. Som eksempel kan nævnes kulturgeografen Aage Kampps klassiske opdeling af Danmark i landbrugsregioner 1940, der behandles på et par sider. I den forbindelse havde det været en mulighed at inddrage Jørgen Finks bog *Butik og værksted: erhvervslivet i stationsbyerne 1840-1940* fra 1992, der netop tager udgangspunkt i Kampps typologi.

Endelig et par kommentarer til den idealistiske side af landskabshistorien: opfattelsen og tolkningen af vores omgivelser: som »landskab«. Dette aspekt beskriver Fritzboeger løbende ved hjælp af maleriets og litteraturens kunstopfattelser. Til at begynde med dog uden det store udbytte – for mig i hvert fald. Man har svært ved at se relevansen af at få beskrevet landboreformernes ideallandskab på den ene side og kunstnernes og borgerskabets på den anden side, når der helt tydeligt kun var ringe sammenhæng. Mens landskabet med vold og magt blev tvunget i rette linier, dyrkede kunsten i romantikkens tid det følelsesladede og beåndede landskab som en metafor for menneskets indre natur. Men sammenhængen dæmper efterhånden. Først med guldaldermalerne, der i tråd med borgerskabets selvforståelse og den almindelige nationale begejstring opsøgte »det tabte land«, resterne af tiden før landboreformerne. Dernæst da disse guldalderbilleder af det »naturlige Danmark« bliver til rodfæstede mentale opfattelser af det »rigtige Danmark«. Disse mentaliteter kom til aktivt udtryk i naturfredningssagen og turismen, og derved fik man så forbindelsen mellem naturopfattelse og naturindretning. Men skabte den modernistiske litteratur og billedkunst ikke nye billeder af Danmarks landskaber? Dem hører vi ikke meget til bortset fra et par bemærkninger om PH og *Kritisk Revy*.

Fritzboeger citerer ikke Karen Blixen, men gør alligevel hendes ord til skamme: »Uset af menneskers øjne, og uforstyrret af deres færden, hvilede landet i sig selv, og åndede et liv uden for tiden, som menneskets sprog ikke har ord for«. Nu er der sat ord på!